

Madách Könyvtár — Új folyam 93.

XXIII. Madách

Szimpózium

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

Szerkesztette: Bene Kálmán, Máté Zsuzsanna és Varga Emőke

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

XXIII. Madách Szimpózium

A XXIII. Madách Szimpózium támogatói voltak: a Balassagyarmati Önkormányzat, a Kecskeméti Főiskola, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara és a Magnet Magyar Közösségi Bank

A könyv megjelenését támogatta a

Balassagyarmat Város Önkormányzata
és
Czellér András

© Bajtai Mária, Bene Kálmán, Bene Zoltán, Diószegi Szabó Pál,
Fekete Eszter, Földesdy Gabriella, Kácsor Zoltán, Kecsmár Szilvia,
Madácsy Pirooska, Máté Zsuzsanna, Pavlovski Róbert, Szélpál
Szilárd

Madách Irodalmi Társaság
Szeged–Balassagyarmat
2016

Készült Budapesten, 2016-ban. Felelős kiadó:
Bene Zoltán, műszaki szerkesztő,
borító: Andor Csaba

ISBN 978-615-5462-12-?
ISSN 1219-4042

ELŐSZÓ

A XXIII. Madách Szimpózium tavaszi ülészaka ezúttal is Kecskeméten volt, 2015. április 10-én, őszi ülészakát pedig Szegeden tartottuk meg, szeptember 25-én, és pedig most első ízben a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának épületében, a Hattyas soron.

Előadásokban 2015-ben sem volt hiány, bár az azok nyomán született tanulmányok összterjedelme ezúttal szerényebb volt, mint amit a korábbi években megszoktunk.

Tartalom

Bevezetés	9

Madách-kutatás

Andor Csaba: A Madách-kutatás alkonya	13
Kácsor Zoltán: Szabó József püspök Madách-gyűjteménye	20

Az ember tragédiája értelmezései

Madácsy Piroska: „Próféta-költőnek” nevezhetjük-e Madách Imrét? .	33
Bene Zoltán: A szabad akarat ágostoni értelmezése és <i>Az ember tragédiája</i>	45
Földesdy Gabriella: A <i>Tragédia</i> világnézete	61
Diószegi Szabó Pál: „a nyakazás ezúttal elmarad” – Madách és a halálbüntetés kérdése	68
Pavlovski Róbert: A madáchi kéjfogalom színeváltozásai	107
Máté Zsuzsanna: Az 1861 és 1936 közötti Madách-recepció Dante-Madách összevetései	121
Kecsmár Szilvia: Czóbel Minka és Madách Imre – különbségek a <i>Lélekvándorlás</i> és <i>Az ember tragédiája</i> között	138

Madách-művek elemzése

Feke Eszter: A szubjektum tárgyiasulása az <i>Egy anya</i> <i>gyermeké sírján</i> című költeményben	150
Szélpál Szilárd: Madách Imre: <i>A civilizátor</i> . A társadalom és a városok hanyatlásának jövőképe?	159

Függelék

Bajtai Mária: Fráter Erzsike az „Asszony-zsúr”-on	176
Bene Kálmán: Néhány szubjektív gondolat a DMA-ról 2015 szilveszterén	183
Benes Istvánné	185

Jegyzetek

1. BENE Kálmán–MÁTÉ Zsuzsanna: *Madách Imre lírája – irodalom-esztétikai és filológiai nézőpontból*, Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2008.; MÁTÉ Zsuzsanna: *A bölcsélet átlényegülése esztétikumká – Középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2013, 289–430.
2. BÓKAY Antal, *A romantikától a vallomásos költészetig – Poétikai beszédmódok Plath/Hughes előtt* = BÓKAY Antal–RÁCZ István, *Modern sorsok és késő modern poétikák*, Bp., Gondolat, 2002.
3. I.m. 7.
4. I. m. 16.
5. ELIOT, T. S. *Hagyomány és egyéniség* = Uő.: *Káosz a rendben*, Bp., Gondolat Kiadó, 1981. 61–73.
6. ELIOT, T. S., uo.
7. Ezzel szemben foglal állást pl. Berta Erzsébet, aki a tárgyakhoz való sajátos viszonyt emeli ki a tárgyias beszédmódban, azonban ő még a személyiség projekciójaként érzékeli ezt a megszólalásmódot. BERTA Erzsébet, *Nemes Nagy Ágnes és a tárgyias lírai kifejezés mód*, In: Alföld, 1980/5.
8. HERNÁDI Mária, *A névre szóló állomás, Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Bp., Szent István Társulat, 2013. 15.
9. POUND, Ezra, *Visszatekintés* = BÓKAY Antal, VILCSEK Béla (szerk.), *A modern irodalomtudomány kialakulása*, Bp., Osiris Kiadó, 1998. 326.
10. I. *Madách Imre életrajzi krónika*, RADÓ György–ANDOR Csaba (szerk.), Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2006. 88.
11. In: *Madách Imre levelezése*, ANDOR Csaba–GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő (szerk.) Salgótarján–Szeged, Dornay Béla Múzeum–Madách Irodalmi Társaság, 2014. 69.
12. I. DERRIDA, Jacques, *Az el-különböződés* = BACSÓ Béla (szerk.), *Szöveg és interpretáció*, Bp., Cserépfalvi, 1991.
13. V. ö.: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „*En*” és hang a líra peremvidékén = Uő., *Metapoétika, Önreprezentáció és nyelvhasználat a modern költészetben*, Bp., Kalligram Kiadó, 2007.

Szélpál Szilárd

Madách Imre: A civilizátor A társadalom és a városok hanyatlásának jövőképe?

Madách e rövid műve sok találgatás tárgyát képezte és képezi a mai napig. A legújabb kutatások értelmében ezt a művét tekinthetjük a *Tragédia* ellenpárjának, a korabeli sajtó által csak „*Az ember komédiája*” címmel illetett műnek.¹ Ahhoz, hogy ezt a művet a korábbi *Tragédia* „értelmezéseinek” megfelelően, azaz az emberi társadalom és a városok jövője értelmezésének szemszögéből tudjam vizsgálni és tézisémet alátámasztani, fontos, hogy ebből a modern kutatásból néhány részletet ismertessek, amelyek a két mű közötti párhuzamokról árulkodnak. A művek közötti kapcsolatot több tényező is alátámasztja. Az első ilyen, hogy mindkét műnek a negatív hős kölcsönzi a címét (a *Tragédia* első címe esetében). A kutatások a továbbiakban párhuzamokról beszélnek a két mű kapcsán, de véleményem szerint ezek inkább ellentétek, csakúgy, mint a tragédia–komédia ellentétpár. Tehát inkább ellentét, semmint párhuzam a két mű között, hogy a *Tragédia* 15 színe a teremtéstől az elképzelt jövőig tart és több ezer éves emberi történelmet ölel fel, míg a *civilizátor* története egyetlen színből áll, amely egyetlen nap eseményeit dolgozza fel. A *Tragédia* esetében a keretet az álomszínek adják, amelyek a múlt, jelen és jövő valóságos világából építkeznek. A civilizátor egyetlen napja is hasonló, hiszen a nyugodt és álomszerű rend állapotából kiindulva jutunk el ismét ugyanebbe az állapotba a mű végén, miközben ízelítőt kapunk nemcsak a múltból, de a jelenből, és a várható jövőből is. A monumentális, globális nagyvilággal szemben egy hétköznapi, lokális milió áll, az eposzi hősökkel szemben pedig a mindennapok kisszerű figurái.² A madáchi fő mű parodisztikus párdarabjának is értelmezhető, a „travesztia-párhuzamok” nyomán „egy (ádámi) (ön)paródiaként is tekinthetünk Istvánra”, míg „Stroomra pedig mint Lucifer travesztijára.”³ A sort az ellentétpárokról és párhuzamokról lehetne még folytatni, de következzen inkább a mű városfilozófiai értelmezése.

A *civilizátor* esetében adottak a szereplők, egy magyar nemes gazda és a szolgálók. Ezek a korabeli magyar társadalom kisebbségeiből állnak, tehát egy magyar, egy rác, egy palóc, egy sváb, egy oláh és egy olasz szolgálóból. Adott egy nemesi uradalom, vagy kisbirtok is. Tézisem, hogy István gazda és Stroom alakja nemcsak a városi, de a társadalmi hanyatlás egymással szembenálló szimbólumai is, a körülöttük élő szolgálók és népek hadával együtt. Személyük és tulajdonságaik, mind a falu–város, a mezőváros–nagyváros, a természet és a civilizált, fejlett világ ellentétét írják le, amely a kettejük életfelfogásában, szemléletmódjában, filozófiájában is tetten érhető, ahogy Spengler ki is mondja, hogy „*a Nyugat alkonya nem kevesebbet jelent, mint a civilizáció problémáját.*”⁴ Velük együtt a cselekményben megjelenő többi részletre, helyszínre és eseményre vonatkoztatva is szeretném feltárni, hogy melyek azok a folyamatok és események, amelyek törvényszerűen vezetnek a társadalom kialakulásához, annak negatív irányú megváltozásához és egy helyre történő összpontosulásához, amely egy degradációs folyamatot ír le, szemben a maga által hirdetett kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődéssel.

Mielőtt elkezdeném a két szembenálló főhős elemzését, szeretném megvilágítani a *Tragédia* tükrében, hogy milyen alapállapotot ír le a szerző mint külső körülményt a műben. A *Tragédia* kapcsán a jó és a rossz tudásának fáját, mint a város allegóriáját vizsgáltam. Az engedtlenség az, amely az alma leszakításában és elfogyasztásában öltött testet, a jó és a rossz tudása, és nem az alma fizikai elfogyasztása az, amelynek köszönhetően ébredt öntudatára az első emberpár. A *Tragédiában* Isten kijelenti, hogy amit megtervezett, az tökéletes, maga a paradicsom, amely több millió évig is képes létezni változás, a változtatás kényszere nélkül. (1. szín)

Az ÚR

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát újítani kell.
Fel hát, világim véd-nemtői, fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.

161

Gyönyörködjem még egyszer bennetek,
Amint elzúgtok lábaim alatt.

Az engedtlenség, amely a jó és a rossz tudása, amely egyben az ember teremtő erejének és alkotóerejének kinyilatkoztatása is, eredményezte az urbanizációt, az emberi társadalom kialakulását és fejlődését, egyszersmind a folyamatos változás és változtatás kényszerét. A *civilizátor* cselekményszála is párhuzamba állítható ezzel, hiszen Madách itt is hasonló kinyilatkoztatással indítja el a művet:

ISTVÁN

„Becsülettel bevégezök a napot.
A baj miénk, az áldás Istené.”

ISTVÁN

Különös dolog.

De mondhatom paradicsomodról

Nem nagy fogalmam. *Hátha abban is*

Oly paradicsom-almák termenek,

Mehektől a fog elvásul s csodáljuk,

Ádám apánk mért adta értök üdvét.

De elmegyek, hogy mérgetet kifűjjam. (*El.*)

Ugyanakkor kinyilatkoztatja, hogy az alma, azaz az engedtlenség szimbóluma, nemcsak a jó és a rossz tudásának forrása, hanem a már előbb említett, az ember teremtő erejének, isteni képességeinek kinyilatkoztatása is.

Először István gazda és Stroom alakját és szimbolikáját vizsgálom meg tézisem szempontjából. Ha ezt az idillinek megfestett képet elemezzük, akkor azt látjuk, hogy István gazda, aki amellelt, hogy magyar nemes úr, a hatalom birtokosa is.

STROOM

S e sok derék nemzet megtüri-e,

Hogy a magyar parancsol mindnyájoknak?

ISTVÁN

Nem a magyar, de a gazda parancsol.

162

István gazda egy jóságos, békés természetű, bölcs öregember, aki mindenekelőtt és mindenekfelett igazságos. Senkivel nem haragtartó, senkit nem bánt meg, de mindenkivel készséges és segítőkész, nem próbálja meg befolyásolni mások döntéseit. Gazda, de nem despota. István gazda nem tekinthető istennek, de a neve utal az első magyar szent-re, első királyunkra, Szent Istvánra, akinek az első konstitúciót, azaz törvényt köszönhetjük. Ezzel Madách arra kíván véleményem szerint utalni, hogy az Istváni törvények, tekintve, hogy egy szentről beszélünk, magától Istentől származnak a szent (próféta) közbeiktatásával, azaz az isteni rend leírásai is egyben. Ennek az isteni rendnek látjuk első megnyilatkozását, amikor Urosra büntetést mérnek, és külön kell ebédelnie a többiekkel. Ez az ellenkezésnek, az engedetlenség bűnének tökéletes büntetése, amely a *Tragédiával* azonos módon, kvázi a paradicsomból való kiűzetésnek az antropikus megismétlődése. István gazda a tökéletes szent, az isteni rend oltalmazója és védelmezője, nem utolsó sorban megtartója, a próféta. Személye jelenti a paradicsomi állapotokat, a változatlanban testet öltő isteni rendet. Ő az, aki, mint Ádám (Mózes) a természettel összhangban alkotott isteni törvények szerint éli mindennapjait Évával (társaival) egyetemben. A föld és annak gyümölcsei táplálják őt, és a természet törvényei határozzák meg mindennapjait. Társai, mint megannyi Évák (a zsidók vezetett népe) vannak mellette, akik társai ebben az életben, a természettel összhangban élt mindennapokban, de Évához (a zsidókhöz) hasonlóan, kíváncsiak és befolyásolhatóak is. Madách értelmezésében a társat (a vezetett népet) szimbolizálják.

Stroom alakja testesíti meg mindannak az ellentétét, amit István, a jóságos gazda személyesít meg. Stroom kicsinyes, kapzsi, önző, kép-mutató, akaratos és diktatórikus. Számára értéket csak saját élete és érdekei képviselnek, minden más eltaposni, uralni való dolog. Céljai elérése érdekében az eszközökben sem válogat, hiszen befolyással üzérkedik, hízelkedik, ha kell fondorlatokkal él.

STROOM (*közbelépve*)

Megálljatok – nem jöttem én ide,

Hogy nyílt erőszakkal kívánjak élni.

ISTVÁN

Csak mézes méreg-, gyáva cselszövénnyel.

Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy Stroom, a civilizátor alakja, nemcsak a Bach korszakot és magát Bachot szimbolizálja, hanem egy mindenkor érvényes igazságtételt is megfogalmaz. Stroom nem más, mint a nyugatról jövő új eszmék és társadalmi normák szimbóluma is:

STROOM

Tietek is lesz, íme, elhozám.

Keletre hordom áldását *nyugotnak*.

STROOM

Eszmét hoztam, *civilizációt*

Rendezni jöttem. Paradicsomot

Állítani, melyben nyer mindenik,

És senki nem vesz.

A főhősök személyiségének vizsgálatát követően rátérnék azok szimbolikájára is. Ehhez először Spenglernek a civilizáció fejlődésére vonatkozó téziseit részletezném. Spengler négy nagy részre bontotta az emberi társadalom fejlődésének lépcsőfokait, amelyben az első a születés szakasza, amelyet a kultúra, a civilizáció, végül az elmúlás szakasza követ. Ennek a fényében több ellentétpár is szimbolizálja, hogy miért tekinthető Madách civilizátora mindenkor aktuális és jövőnkre vonatkozóan fontos műnek.

A kezdeti kép azt mutatja, hogy István gazda és a többi szereplő egy olyan kulturális közegben él, amely a falvak és mezővárosok szintjének felel meg. A természettel szoros kapcsolatban, de attól már elkülönülve élik mindennapjaikat. Törvényeik, melyek Szent Istvántól (közvetve Istentől) erednek, a természeti törvényekkel összhangban lettek megalkotva, és biztosítják nemcsak a társadalmi rendet és békét, de lehetővé teszik, hogy az emberek a természettel, a természetben, annak kincseivel és adományaival úgy éljenek és gazdálkodjanak, hogy azokat ne merítsék ki, ne szennyezzék el, ne amortizálják, ne rombolják tevékenységükkel.

STROOM

Megint csak félreértesz, hagyjad el;
De mondd meg, ott távol miért eszik
Magányosan az az egyén?

ISTVÁN

Hibát tett
S ez büntetése.

STROOM

Mily törvény szerént?

ISTVÁN

Bevett szokás.

ISTVÁN

Igen kevés van, ami nem szabad,
A többiben tesz, aki mint akar.

Ez a kultúra szakaszát jelenti Spengler városfejlődésében. Ekkor a falusi–mezővárosi lakosság még érti a természeti törvényeket, ismeri azok változásait, tudja, hogy mikor milyen időjárási, csillagászati jelenségek várhatóak, és azoknak milyen hatásai lesznek a természetre, a gazdálkodásra vagy az egészségre nézve.⁵ Ismeri a gyógynövényeket, az orvoslást, a csillagászatot. Mindez a tudás inspirálóan hat a kezdeti társadalmi berendezkedésre, amely a természet rendjének megfelelően, hierarchikus tagozódást mutat majd. A társadalom csúcsán a spirituális, szellemi vezetővel, aki egyben az uralkodó is. István gazda az, aki a konstitúció őrzője és megtartója, egyben a spirituális és világi vezető is. Ez leginkább az alábbi szövegrészben nyer igazolást:

ISTVÁN

Ebnek hívjuk mi azt a végzetet;
Tiéd lehet, de a miénk nem az.

Ezzel szemben Stroom nem más, mint a civilizáció hírnöke, spengleri értelmezés szerint a nagyváros, a világváros megalapítója, eszméiségének, erkölcsi romlásának megtestesítője, ahol a mesterséges rend és erkölcsök fognak uralkodni. Egy olyan próféta (szemben a mózesi jel-

lemmel bíró István gazdával), aki a saját törvényeiből, és törvényértelmezéseiből kívánja levezetni és megalkotni a társadalmat, a társadalmi rendet. Akárcsak azok a főpapok, akik Izraelben az isteni törvények átértelmezésével bűnbe, bálványimádásba vitték a kiválasztott népet.

CSELÉDEK

Miért is tűrjük? *Prófétánk*, ne hagyj el!

Ez a nagyvárosi civilizáció, ami nemcsak kényszerűen, de tudatosan is (a karteziánus eszmének megfelelően) a természetet uralni és kiaknázni kívánja:

STROOM

Azon barbár eljárás mit se számít. –
De oly sok a teendőm, hogy ezúttal
Szóbelileg végzek csak, röviden.
Imé, készen van a protokoll is,
Még csak néhány csekélyebb pont hibázik,
Mit most kipótlunk. Az egész csekélység,
Tizenhat év – meg is van bélyegezve.

Stroom azt a nagyvárost, és azt a világpolgárt jeleníti meg, amelyik saját értékrendje és erkölcei szerint éli életét, eltávolodott Istentől, az isteni törvényektől, a természetet uralja, ha kell, kirabolja. Nincs kapcsolata a természettel, a körülötte elterülő külvilággal, hiszen saját törvényei szerint él, saját álomvilágának rabja (intellektuális nomádok).⁶ Ebben a világban újraalkotja és újrateremti a környezetet, a törvényeket és szabályokat. Ezek a természetben már léteznek, de most saját ízlése, saját igénye szerint formálja azokat:

STROOM

Igaz, hogy azt a hatvanhatodik
Cikk ipszilon pontjában korlátozza
S csak a felségsértési bűnre szól.
Valóban vagy szerencse gyermeke,

E pont dicsón megvédi életed.
De rád reccsent már a következő könyv,
Im, itt van a cselédség viszonya
Urához, mely nyíltan hivatkozik
Az első könyv póttusítására,
Hol is tisztán szabott a büntetés;
Tíz évi fogságtól hat botcsapásig.

Érdekes gondolat Madáchtól, hogy mindig a nyugat az, amelyik befolyással akar élni a keleti országokon, azok társadalmi normáinak megváltoztatására, civilizálásukra törekszik. Ez a megállapítása származhat történelmi ismeretein és a Bach rendszer túlkapásain is, de véleményem szerint egy örökérvényű igazságot állapít meg vele. Madách ugyanakkor kimondja azt a tényt is, hogy Európa a németektől függ. Nemcsak a múltra tartja ezt érvényesnek, hanem a jövőre is vonatkoztatja, amikor Stroom kijelenti:

STROOM
A szellemegység fűzi mindezt össze.
STROOM
Nagy hivatás van a német előtt.

Ez Európa gazdasági és politikai környezetének tényszerű leírása Madáchtól, ahol minden a németektől függ, az ő eszméik, eszmeiségük határozza meg a gazdaságot, a nemzetközi politikát, a civilizált világnak a fejlődését, és alakítja annak a jövőjét. Jóllehet az író csak a korabeli osztrák elnyomást próbálta meg a saját eszközeivel kifigurázni, de azzal egyszerre az államok, Európa várható sorsára is utalt.

STROOM
Hogy érted hát meg tervemet,
Csak azt a szubjektív- és objektívét,
A pozitív- és negatívot tudnád.
Teszem ha az ember a pozitív,
Mi kívülről van negatív – nem ember.
Értetted-e?

ISTVÁN
Igen. – Ember vagyok,
Te kívülről – nem ember, vagy gazember.
STROOM
Szofizma volt, szofizma, Istenemre!
Hol a morális, a közérzet benned?
Ez nem germán-keresztény eszmelánc!

A következő elem, amellyel szemléltetem a társadalmi hanyatlást szimbolizáló tézisémet, az István gazda mellett álló szolgálók és cselédek hada. A hierarchia felépítése jól megfigyelhető, hiszen a vezetőt a szolgálók követik a rangsorban, akik ebben a kontextusban lehetnek familiárisok, de akár napszámosok, béresek is. Szolgálatukért cserébe a vezető jutalmazza, adományokkal halmozza el őket, és számukra szellemi, spirituális vezetést is nyújt.

ISTVÁN
Ezek cselédim, munkálnak velem
A ház javára, és én díjazom,
Amint mindenki érdemelni tud.
Az tót, ez rác, amaz oláh, olasz,
E lányka német, én magyar vagyok.

Hasonlóan az újszövetség példabeszédeiehez, a gazda nemcsak világi, de szellemi vezetője is háza népének és szolgálóinak. Rangban alattuk helyezkednek el a cselédek, akik a valódi tömeget, a népet jelentik meg, ők ténylegesen is az uraság, a gazda alattvalói. A szolgálók és a cselédek egyaránt a gazda iránymutatásai és az isteni konstitúció szerint élnek, kényelmes és biztonságos, a folytonos változástól mentes, ha úgy tetszik nyugodt, kiegyensúlyozott életet. Ez az életszemlélet és felfogás a mai napig érvényes és nyomon követhető a falvak, kisebb mezővárosok lakosságának esetében is. Ezekben a kistelepeken mindenki ismer mindenkit, segítenek egymásnak, és különböző szabályok és utasítások nélkül képesek egymást támogatni, a bajban megsegíteni, mivel szociálisan még érzékenyek.

Ezzel szemben Stroom a svábbogarak hadával érkezik, melyek nemcsak a korabeli politikai állapotok tekintetében lehetnek szimbolikus lények, hanem a mindenkori fejlődési irányok vonatkozásában is. A svábbogarak tipikusan a nagyvárosi környezet részei, ahol a mocsok, a tisztátalanság, az igénytelenség jelenik meg. Ahol előbukkannak, ott közegészségügyi és higiéniai problémákat, fertőzéseket, betegségeket okoznak. Megjelenítik a tömeget is, hiszen ahol egy svábbogár megjelenik, ott rövid időn belül ezrek, tízezrek követik őket a gyors szaporodásuknak köszönhetően. Ez a gyorsan szaporodó tömeg megfelelő szellemi és spirituális, de akár világi vezetés hiányában teljesen önállóul, és saját törvényei szerint kezd el élni, mely mind a mai nagyvárosok sajátja is.⁷ Egy világvárosban a lakosság számának exponenciális növekedése generálja azoknak a tömegeknek a megjelenését, akik sajátos szubkultúrákat hoznak létre, saját identitást kreálnak maguknak, és saját törvényeik, szokásaik szerint kezdenek el élni a városok által kreált, a természetet imitáló dzsungelben, környezetben. Ilyen szubkultúrának tekinthető a talpnyalók, kispolgárok, csinovnyikok világa is, akik Stroom mellett, Stroom vezetésével jutnak kreált pozíciókhoz és posztokhoz, hogy ott a mindentudás birtokosaiként tetszelegessenek. Durant szerint, „a hatalmas bürokratikus gépezet révén képtelenség volt a római birodalmat hatékonyan kormányozni”,⁸ ami megmutatkozik Madách művében is, hiszen Stroom túlbürokratizálja István gazda teljes gazdaságát:

(Svábbogarak jönnek hosszú menetben úti málhával, porontyokkal, s ablakon, ajtón a házba mennek.)

KAR

Strófa

Dicsérünk, mester, aki nekünk

Ma ismét új házat szerezteél!

Híven járunk el ügyeidben,

Befurakodva minden zugba,

Mi, a civilizációnak

Ellentállhatlan hordozói.

Antistrófa

Mi csak erény a házi körben,

Mind a mi művünk. Éberségre
Szoktatjuk a hanyag gazdasszonyt,
És tisztaságra kényszerítjük,
Nem hagyjuk, hogy megavasodjék
A készlet, híven felfaljuk mind.

Második strófa

Hiába üldöz, pusztít a sors,
Százezren kelnek fel utánunk,
A végzet szentelt eszközéül
Napszámunkat betöltve híven.
Dicsérünk, mester, aki nekünk
Ma ismét új házat szerezteél.

Második antistrófa

Óh, háládatlan az emberfaj!
Pusztít és útál, ahová csak
A civilizációt vittük.
De mi, hajh, szent szemtelenséggel
Megyünk, mert tudjuk, új világrészt
Csak fereg alkot, nem oroszlán.

Az István gazdánál említett hierarchikus berendezkedéssel szemben Stroom egy másik társadalmi rendnek az ígéretét hordozza. A francia forradalom eszmeiségének három alappillére, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjét. Ezzel nemcsak az új világrend, a demokratikus berendezkedés lehetőségét és viszonyait kívánja szimbolizálni, de ennek túlkapasáira is figyelmeztet. Nemcsak az egyenlőség, de az egyenjogúság lehetőségét is felvillantja a szerző. Ezzel a platóni államelmélet legradikálisabb és legrosszabb lehetőségének közeledésére is felhívja a figyelmet, azaz a zsarnokság, a zsarnoki önkény megjelenésének lehetőségére.

STROOM

Ha én intézném e ház dolgait,

Majd másképp lenne mindez, minden nemzet

Egyenlően van jogosítva élni.

STROOM

S mért van csizmában az, bocskorban ez?
Ha én intézném e ház dolgait,
Egyenjogúság lenne mindenütt,
Ha meztálláb is kéne járnia.

Stroom alakjának és személyiségének változása és torzulása mutatja meg a modern városi alapú társadalom torzulásának a változását is. Megjelennek az egyenlőbbek az egyenlőknél, kialakul az a fajta zsarnoki jellegű parancsuralmi rendszer, amely a hatalom birtokosának mindenkor biztosítja hatalma megőrzését.

STROOM

És bízzál szavamban
Te léssz az úr ezentúl is, barátom,
Csak azt ne bánd, hogy én parancsolok.

A fenti idézet jól mutatja, hogyan is képzelel el Stroom a civilizált társadalmat. A nép az úr, a nép kezében van elvileg a döntéshozás, a jogalkotás hatalma, de a tényleges vezető, a hatalom valódi birtokosa egy olyan személy vagy csoport, amely az egyenlőség eszméje mögé bújva gyakorolja azt.⁹ Ez a fajta demokratikusnak nevezhető, kommunisztikus alapelveket felvonultató, de a diktatúra jegyeit már magán viselő társadalmi berendezkedés és rend nem másan alapul, mint az azt megalkotó, életidegen rendelkezésekkel operáló törvényen.

STROOM

Azon barbár eljárás mit se számít. –
De oly sok a teendőm, hogy ezúttal
Szóbelileg végzek csak, röviden.
Imé, készen van a protokoll is,
Még csak néhány csekélyebb pont hibázik,
Mit most kipótlunk. Az egész csekélység,
Tizenhat év – meg is van bélyegezve.

Azon a törvényen, amely mindig és mindenkor a vezető kényének kedvének alakulása szerint változik és változtatható. Amely nem állandó és nem érték, hanem folyton változik, és közben értéktelenedik. Értékét csak a törvényt működtető személyek csoportja adja.

Érdekes különbség, mely már Spenglernél is megjelenik, hogy a falusi–mezővárosi embereknek nincs szükségük vaskos törvénykönyvekre. Az ilyen szinten lévő kultúrák számára a konstitúciót az isteni törvények jelentik, amelyek a legalapvetőbb természeti törvényeket is tartalmazzák. Nem kell, hogy ezek feltétlenül írott formában álljanak rendelkezésre, de ha le is írják azokat, akkor is viszonylag kevés cikket tartalmaznak. Ezzel szemben a civilizált világ törvényt törvényre halmoz, a bürokráciát és a bürokratizmust erősíti és építi. Azzal, hogy szövevényessé, az átlagember számára követhetlenné és értelmezhetlenné teszi a törvényeket és a törvénykezés folyamatát, válik teljesen életidegenné és természetellenessé az ilyen társadalom.

Végezetül a helyszínek vonatkozásában kívánom megvilágítani téziszemet. A mű helyszíne István gazda birtoka a természet kellős közepén. De amikor színre lép Stroom és vele a svábbogarak hada, akkor ez az idilli birtok átalakul, és leszűkül egy házra és egy ólra. Véleményem szerint ez egy újabb oldalról világít rá a kultúra és a társadalom, a fejlődés változására. Az ól a ház melletti haszonállatok, elsősorban sertések tartására, természetes anyagokból épült épület. Falainak anyaga fonott vesszőtől egészen a sárral tapasztott falig terjed, részben vagy egészben fedett teteje egyszerű nád. Ez szimbolizálja a természettel harmonikus kapcsolatban élő embert, hiszen felépítését és elhelyezkedését tekintve is ez az épület sokkal közelebb található a természettel alkotta lakhelyekhez, mint a ház. A szó jelentései között szerepel a rejtkehely és a védelem is. Tehát az ól, azaz a természet közelség védelmet és menekülési lehetőséget, rejtkehelyet biztosít az ember számára. A ház, vagy kúria – amelybe bevonul Stroom –, falai mesterséges megmunkálással, égetéssel készült téglából állnak, teteje az ácsok által készített tetőgerendázatból és zsindegy vagy égetett tetőcserepből áll. Mind a fejlett, a természetet uraló és azt céljainak megfelelően használó és átalakító embert szimbolizálják, amely igyekszik az időjárástól, a természettől függetleníteni magát, ha tetszik uralni azt.

Míg az ól ki van téve a természet viszontagságainak, erejének, és falait, tetejét rendszeresen újra kell építeni, ki kell javítani, ezzel is a természet közelséget szimbolizálva, addig a ház magányosan tornyosul a környezete fölé, az ember teremtő, alkotó erejét és hatalmát mutatva.

A komédia műfaji elvárásainak megfelelően a történet feloldással zárul, és Stroom felhagy kétes tevékenységével, majd visszatér ahhoz a foglalatossághoz, amelyre született, amely számára adatott.

Véleményem szerint a fent vázolt példák rávilágítanak arra a tézisére, hogy Madách ebben a művében előrelátó módon nemcsak kora politikai kihívásaira próbált meg a komédia eszközeivel reflektálni, hanem előre jelezte a társadalom és szűkebben értelmezve a városok degradációját is. Nem nevezném részéről ezt tudatosnak, de mindenképpen következik történelmi és filozófiai ismereteiből, valamint műveltségéből.

Jegyzetek

1. BENE Kálmán: *A civilizátor: Az ember komédiája?* és *Szemérmes Gyulai Pál – szókimondó jelen.* MK 58. és MK 66.
2. BENE Kálmán: *A „nagy mű” árnyékában, A civilizátor, Mózes, Tündérialom* MK 77.
3. MÁTÉ Zsuzsanna: *A bölcsélet átlényegülése esztétikumká – Középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével.* Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2013, 419–421.
4. SPENGLER, Oswald (1995) *A Nyugat alkonya I.*, 67.
5. SPENGLER, Oswald (1995) *A Nyugat alkonya II.*, 136–137.
6. SPENGLER, Oswald (1995) *A Nyugat alkonya II.*, 126.
7. DURANT Will & Ariel (1944) *Story of Civilization, Caesar and Christ*, Simon & Schuster, 366.
8. DURANT Will & Ariel (1968) *The Lessons of History*, Simon & Schuster, 92.
9. DURANT Will & Ariel (1944) *Story of Civilization, Caesar and Christ*, Simon & Schuster, 90.